

מפעל דף היומי בעיון

סיכום גפ"ת, רא"ש, רמב"ם, רי"ף, ר"ן, טור ב"י שו"ע מ"א ט"ז ומשנ"ב על הדף

כולל ומכון ראש פינה:

כולל יום שלם ללימוד כל הש"ס ד' חלקי השו"ע בעיון במשך 17 שנה | כולל יום שלם ללימוד דף היומי בעיון | כולל יום שלם ללימוד אבן העזר בעיון | פרויקט "אבן ברורה", והוא כעין משנה ברורה על אבן העזר | כולל ערב שלוש שעות ללימוד דף היומי בעיון | כולל ערב שעתיים ליבו חפץ | כולל שיש שבת | רשת שיעורי תורה ללימוד דף היומי במלגה מכובדת למגיד שיעורים | 30 ספרי עזר על שלחן אבן העזר | ספרי "השינון" על ד' חלקי השו"ע, לדיעת ד' חלקי השו"ע בלימוד עמוד יומי, בהמלצת גדולי ישראל מכל העדות וההוגים | מבחנים ארציים לאברכים ובחורים במלגה על דף היומי בעיון | סיכומים יומיים של דף היומי בעיון בעברית, אנגלית, ספרדית וצרפתית | קמחא דפסחא | עזרה וסיוע לנזקקים ואברכים עמלי תורה

יום ג' ב' אלול-יום ב' ח' אלול תשפ"א

העלון מוקדש לעילוי נשמת:
הרה"צ רבי שמואל מרדכי בן סול
שולמית זצ"ל
ומרת הדרה בת שמוחה ע"ה
ת.נ.צ.ב.ה

מסכת סוכה ל"ד-מ'

שבוע פרשת שופטים

העלון מוקדש לעילוי נשמת:
ר' אליהו בן חנה ז"ל
ומרת אסתר בת מרים ע"ה
ת.נ.צ.ב.ה

דף ל"ד

משנה. ערבה גזולה ויבשה - פסולה, של אשרה ושל עיר הנדחת - פסולה. נקטם ראשה, נפרצו עליה, והצפצפה - פסולה. כמושה, ושנשרו מקצת עליה, ושל בעל - כשרה ...

כתב הרא"ש, מה ששינונו "נפרצו עליה" בהדס וערבה, היינו שנפרצו [ונתלשו] ממקום חיבורן, ואף לפירוש ר"י שפירש [הובא בתוס' כ"ט ב', ועי' בדברינו שם] ש"נפרצו עליו" בלולב היינו שנחלקו העלין במקום התיזות, זה לא שייך בערבה והדס. ולפרש"י פירוש "נפרצו" בשלשתן שוה, ושנה בסיפא "נשרו מקצת עליה כשרה" דהיינו גם כן נפרצו אלא שרק מיעוט העלים נשרו שאז כשרה, ולהשמיענו שנפרצו עליה שפסול היינו ברוב, וכדאיתא בתוספתא [פ"ב] ושנאו באחרונה, וה"ה בכל הפסולים. ובאופן הפסול נקט "נפרצו" משום שהוא ברוב, ובמיעוט שייך יותר הלשון "נשרו".

והרב המגיד [פ"ח ה"ו] כתב, "נפרצו עליה" נראה לפי דעת הרמב"ם והרי"ף, שפירושה שנדלדלו מהקנה שהן מחוברות בו, וכמו שפירשו בנפרצו עליו של לולב. ולפירוש הר"א היינו שנחלקו העלין ונסדקו לארכן, ושני הפירושים אמת בעיקר הדין, ע"כ.

והרמב"ם [שם] כתב, דערבה שנקטם ראשה כשרה. וכתב הרב המגיד, אף על פי ששינונו במשנתנו "נקטם ראשה פסולה", סובר הרמב"ם שכשם שנדחה פסול קטימת ההדס

מההיא דרבי טרפון [ל"ד ב' עיי"ש], הוא הדין לפסול קטימת הערבה שנדחה, שדרך אחד להדס וערבה. אבל אין נראה כן מהרי"ף, שכתב משנה זו דערבה כפשוטה. וזה דעת הרמב"ם [בהשגותיו על הל' לולב להראב"ד] לחלק ביניהם, ונתן טעם לדבר, מפני שההדס כל הידורו בעבותו שעליו חופין את ראשו ואין קטימת הראש ניכרת בו, אבל בשאר מינים קטימת הראש ניכרת בהם ופוגמת בהדרם, ע"כ. והובא כל זה בב"י [סי' תרמ"ז].

ובשו"ע [סי' תרמ"ז סעיף ב'] כתב: ערבה שיבשה או שנשרו רוב עליה או שנקטם ראשה, פסולה; אבל כמושה או שנשרו מקצת עליה, כשרה; והרמב"ם מכשיר בנקטם ראשה.

כתב הט"ז [ס"ק ד'], שאף לאותה דיעה שמכשיר בהדס נקטם ראשה [בסי' תרמ"ו], שאני הדס שכל הידורו בעבותו שעליו חופין את ראשו ואין קטיפת הראש ניכר בו [כנ"ל], משא"כ בשאר מינים ניכר פגמת ההידור בקטימת הראש. והרמב"ם משוה ערבה להדס בזה, ותמוה מגליה להרמב"ם להשוות הערבה להדס בזה, וכי יש כח לומר כן מסברא לסתור סתם משנה בערבה שאין אחריה מחלוקת, משא"כ בהדס, ועוד, שא"כ נאמר כן גם לגבי לולב שלא לפסוק כסתם מתני', ומאי אולמיה דלולב מערבה בזה. ונראה, שלמד מסידור המשניות, שתחלה סידר רבינו הקדוש דין לולב [כ"ט ב'] ואח"כ הדס [ל"ב ב'] וערבה [ל"ג ב'], ואח"כ חזר לפרש המחלוקת של ר' ישמעאל ור"ט ור"ע לענין הדס בקטימה [ל"ד ב'], ואח"כ סידר דין אתרוג [שם], ובדאי צריך טעם על זה למה לא סידר

הודעה חשובה

ניתן להקדיש את העלון מידי שבוע להצלחה או לע"נ, וכן אפשר לפרסם ספרים בלבד בעמוד האחרון של העלון, העלון מודפס 20,000 עותקים ומופץ בכל הארץ, מלבד זה הוא נשלח במייל לרובבות אנשים, ומהם זה נשלח לעוד רבבות רבות של אנשים, כך שמעיינים בו למעלה ממיליון איש מידי שבוע, בהקדשה אחת אתם מנציחים את יקירכם במפעל התורה וזיכוי הרבים מהגדולים בעולם, או זוקפים להצלחתכם את זכות הרבים ולימוד התורה של ציבור ענק זה, מעלת לימוד התורה היא הסגולה הבדוקה והמועטה יותר מכל הסגולות שבעולם, בסכום של 1,000\$ תוכלו לזכות בהקדשה זו, כל הקורא וזכה! רק שני הקדשות יופיעו מידי שבוע בעמוד הראשון של העלון! או פירסום של ספרים, עמוד שלם 1,000\$ וחצי עמוד 500\$, בפרסום זה אתם חוסכים הוצאות גדולות של הדפסה והפצה. לפרטים: בטלפונים או במייל המופיעים בתחתית העמוד. וכן ניתן לשלם בנדרים פלוס או בקהילות על שם מכון ראש פינה, ולכתוב שם את פרטי ההקדשה

כולל ומכון ראש פינה:

המחלוקת של ר' ישמעאל ור"ט ור"ע אחר המשנה המדברת בדין הדס, או לסדר מחלוקת זו אחר דיני אתרוג, שאחר שסידר פרטי המינים בא לפרש כמה מינים צריך מכל אחד. אלא הנכון, שכוונת התנא במחלוקת בהדס שמכשירים ר"ט ור' ישמעאל בקטומין, דה"ה בערבה, ולכך הכניס דין הערבה בין דיני ההדס, משא"כ בלולב שאין בו מחלוקת והכל מודים בו שקטימה פוסלת. ומזה נסתייע הרי"ף ורמב"ם והרא"ש שסוברים לעיל בנקטם ראשו דהדס דלא קי"ל כסתם מתני' דנקטם פסול, ולא כהראב"ד שפוסל גם בהדס כשנקטם ראשו. כנ"ל נכון מאד בס"ד.

העיר המג"א [ס"ק א'], שיש להיזהר שלא יפסלו הערבות מדין "נשרו רוב עליה" ע"י תחיבתן לתוך הלולב, וגם ע"י נענוע עלולים לנשור. והוסיף **המשנ"ב** [ס"ק ח'], ובפרט באתרוג ולולב של הקהל שיד הכל ממשמשין בהן מצוי מאוד שנושרין רוב העלין ע"י נענוע של איזה אנשים, וממילא שאר אנשים שמברכין אח"כ לבד שאין יוצאין במצוה, וגם מברכין ברכה לבטלה, ומן הנכון שעכ"פ ביום הראשון שהוא מ"ע דאורייתא יעמידו איש עתי שיפקח ע"ז.

עוד כתב **המג"א** [ס"ק ב'], **שבתרומת הדשן** [ס"י רל"א] מבואר ש"נקטם ראשה" היינו שנקטם עצו, והרב המגיד פירש שנדלדלו עליה מהקנה, או שנסדקו ונחלקו עליה פסול. ויש להחמיר בכולן כי ערבות מצויות הם. וכן הביא **המשנ"ב** [ס"ק י"ט], וכתב שבכל הפסולים האלו שיעור הפסול הוא ברוב העלים, וכן השיעור בערבה שיבשה, ונשרו רוב עליה היינו בשיעור ג"ט של ערבה. ואם נקטמו עליה אף שהוא מראשה אין נ"מ בזה, ונחשבת כשאר עלין כנ"ל. ודע, דיבש ונקטם ראשה הוא מטעם הדר, ונשרו רוב עליה דעת הריטב"א הוא משום שע"ז אין שמו עליו, וע"כ דעתו דבזה פסול כל שבעת הימים, ומדברי רבינו מנוח משמע דגם זה משום הדר הוא.

עוד כתב **המג"א** [ס"ק ג'], שממה שכתב השו"ע "כמושה או שנשרו מקצת עליה, כשרה", משמע שלכתחילה לא יקח אותה. ובמשנ"ב [ס"ק י"א] הביא שהאליה רבה מכשיר אף לכתחלה, אך כיון דערבות מצויות טוב להדר לכתחלה גם בזה.

עוד כתב **המשנ"ב** [ס"ק י"ב], דנקטינן כסברא הראשונה לפסול נקטם ראשה.

... ושל בעל - כשרה. גמרא. תנו רבנן: ערבי נחל - הגדילין על הנחל. דבר אחר: ערבי נחל - שעלה שלה משוך כנחל. תניא אידך: ערבי נחל. אין לי אלא ערבי נחל, של בעל ושל הרים מניין - תלמוד לומר ערבי נחל, מכל מקום ...

ברש"י [ד"ה ערבי] ביאר, שהדרשא 'הגדילות על הנחל' היינו שמצוה בהם, ומיהו בשל בעל כשרה כמו שדרשו מדכתיב ערבי לשון רבים.

ובהמשך הגמ' איתא: "אבא שאול אומר: ערבי - שתים, אחת ללולב ואחת למקדש. - ורבנן, למקדש מנא להו? -

הלכתא גמירי להו". וכתב **רש"י**, שלדעת אבא שאול 'ערבי' לא להכשיר של בעל בא. וכתבו **תוס'**, שהיתה יכולה הגמ' להקשות מנא ליה לאבא שאול של הרים ושל בעל, ושמא אינו סובר דרשא זו, וכמו כן אינו סובר מה שדרשו 'ערבי נחל' שתים, אלא סבר כר' עקיבא דאמר הדס אחד וערבה אחת. ואין הלכה כר' עקיבא. וא"כ כיון שלהלכה דרשינן 'ערבי נחל' שתים, א"כ גם לדידן אין את הדרשא לרבות של הרים ושל בעל, ולכן צריך להיזהר שלא ליטול ערבה ללולב אא"כ גזילה על הנחל.

ו**כתב הרא"ש**, שכן משמע מדברי הרי"ף שלא הביא הברייתא דשל בעל ושל הרים. וקשה לי, שלא ראיתי העולם נזהרים מזה, ואף שגם **רש"י** פירש מה שדרשו 'ערבי נחל' - הגדלים על הנחל' שמצוה להביא הגדלים על הנחל [אף בדיעבד של בעל ושל הרים כשרים וכנ"ל], מ"מ לא ראיתי לרבותי שהיו מצווין להביא ערבה הגדילה על הנחל. ונראה לי לפרש, דערבי נחל הגדילות על הנחל היינו לומר ממין הגדל על הנחל, דהיינו ערבה שבדרך כלל גדילה על הנחל, למעוטי צפצפה הגדילה בהרים. ועוד דרשו 'ערבי נחל' שעלה שלה משוך כנחל, שגם זה למעט צפצפה שהעלה שלה עגול. והתנא שדרש דרשא זו לא מצריך רבוי לשל בעל ושל הרים, כי בכלל ערבי נחל הן, וכך סוברים גם רבנן דלקמן שמצריכים שתי ערבות. וכן משמע מתוך דברי **הרמב"ם** [פ"ו הל"ג] שכתב: ערבי נחל האמורות בתורה אינו כל דבר הגדל על הנחל, אלא מין ידוע הוא הנקרא ערבי נחל, עלה שלו משוך ופיהו חלק וקנה שלו אדום. ורוב מין זה גדל על הנחלים לכך נקרא ערבי נחל, ואפילו היה גדל במדבר או בהרים כשר. והביא הטור [ס"י תרמ"ז] דבריו.

ו**כתב הב"י** בשם ר' אליהו מזרחי [בביאוריו לסמ"ג ריש הל' לולב], שאינו מחוור ראיתו של **הרא"ש** מדברי **הרמב"ם** שסובר שדרשינן לרבות של הרים ושל בעל ממשמעות 'ערבי', ולא מריבוי כיון שנצרך לרבות שתי ערבות, שהרי יש לפרש דברי **הרמב"ם** שכוונתו ללימוד שלמדו מ'ערבי' דרשא זו לרבות של בעל ושל הרים ולא ממשמעות, ע"כ. והשיב ע"ז הב"י, שדברי **הרא"ש** ברורים, שהרי **הרמב"ם** [שם ה"ז] פסק דשתי ערבות בעינן, והיינו ודאי מריבויא ד'ערבי', וממילא לא שייך שוב לרבות של בעל ושל הרים שהרי אי אפשר לדרוש שתי דרשות מאותה תיבה, ובעל כרחך הוא ממשמעות, וכמ"ש **הרא"ש**.

ובר"ן כתב שתלוי הדבר אם פוסקים כר"ע שמספיק ערבה אחת או כר' טרפון שצריך שתי ערבות [יעיין בזה לקמן].

עוד שנינו בגמ': "תנו רבנן, אי זהו ערבה ואיזהו צפצפה? ערבה קנה שלה [היינו עץ שלה] אדום, ועלה שלה משוך, ופיה חלק [היינו חודן של עלין חלק ואינו עשוי פגימות פגימות]. צפצפה, קנה שלה לבן, ועלה שלה עגול, ופיה דומה למגל. - והא תניא: דומה למגל - כשר [מגל קציר פגימותיה כולם נוטות לצד אחד עקומות כלפי בית יד שלה], דומה למסר [היא מגירה ופגימותיה הולכות

נכחן ולהן שני עוקצין אחד מכאן ואחד מכאן כפגימות הסכין] - פסול! - אמר אביי: כי תניא ההיא - בחילפא גילא [מין ערבה כשרה היא ופיה דומה למגל אבל שאר ערבה פיה חלק] -

וכתבו התוס', שבעצם לא היה צריך לשנות סימני הפסלות של צפצפה, שהרי כבר פירש סימני הכשרות של ערבה, אלא שבא להכשיר אף שאין בו ג' סימנים אלו כגון חילפא גילא, לכך שנינו סימני צפצפה לומר שדוקא היא פסולה^א. והקשה הט"ז [ס"ק ג'], שאם כל זה שנינו כדי להכשיר 'חילפי גילי', א"כ לא לנקוט 'צפצפה' ואת הסימנים של 'פיו דומה למגל', ו'פיו חלק', וממילא ידענא דחילפי גילי כשר, דהא אית ליה שאר סימני ערבה. ותירץ, שהיינו אומרים ד'חילפי גילי' פסול כיון שיש לו שם לווי כדאיתא בגמ', [ואף על גב דמרבין ליה מ'ערבי', מ"מ הוא אמינא דקרא לאשמעינן דערבי שתיים, קמ"ל דגם זה ילפינן מיניה]. ואכתי קשה, למה לא שנינו רק ב' סימני כשרות דהיינו משוך כנחל וקנה אדום [וכנגדם סימני הפסול של צפצפה], וממילא ידענא דחילפי כשר, דאל"כ סימני צפצפה למה לי. ויש לומר, שהיינו אומרים שהתנא מורה לנו לאיסור ב'חילפי' שלא נאמר שכשר מריבוי 'ערבי', ולכך תנא צפצפה ללמוד ממנו לאיסור בחילפי, לכך שנה התנא הסימן של פיו חלוק, וממילא גם בלי שהיה שונה סימני צפצפה היינו יודעים איסור, ובעל כרחך נקט 'צפצפה' לדיוק ד'חילפי' מותר.

ועל הפסוק הקשה, לפי הדרשה ד'ערבי נחל' היינו שמשוך כנחל, למה הזכירה התורה דוקא סימן זה ולא את הסימנים האחרים, ואם אין בהם צורך בהם למה הזכירם התנא. ויש לומר, דודאי יש בהם צורך וקרא זה לא אתא לאורויי סימנים להתיר, אלא שבא למעט שלא נאמר ש'ערבי' בא לרבות צפצפה, קמ"ל 'נחל' שצריך להיות מין הגדל כנחל. וכתב הטור, ד'חילפא גילא' פיה דומה למגל אך בשאר הסימנים היא כערבה [וכן משמע ברש"י]. ואין להקשות, מנא ליה שיש לו ב' סימני ערבה ורק באחד הוא דומה לצפצפה שדומה למגל, מדנקט בברייתא 'דומה למגל כשר' משמע שבשאר סימנים הוא דומה לערבה, והשמיענו הברייתא שבסימן זה של פיו חלוק מצינו הכשר אף באין חלק רק דומה למגל, ולא ממעט רק דומה למסר.

וכתב הב"י, הא דאמרין דערבה קנה שלה אדום וצפצפה קנה שלה לבן, מספקא לי אם הכונה 'אדום' ממש וכל שאינו אדום אף על פי שהוא ירוק ככרתי נחשב ללבן ופסול, או לאידך גיסא ש'לבן' שאמר היינו לבן ממש, וכל שאינו לבן ממש נחשב לאדום, שאף שהוא ירוק מאחר שכשהשמש מכה בו הוא נעשה אדום - בכלל אדום הוא, ולזה דעתי נוטה, שאם לא כן אין לנו ערבה כשרה, שהרי כל ערבה שלנו קנה שלה ירוק, ואפילו אותה שהקנה שלה אדום אינו אלא מצד

א אין הכונה שדוקא אם יש ג' סימני פסלות אז פסולה, וכמש"כ המשנ"ב בשם הפמ"ג [הובא להלן] שצריכים את כל הג' סימני כשרות כדי להכשיר, אלא ש'חילפי גילי' כשר כיון שאין פיו דומה למסר אלא למגל.

שמכה בו השמש, שהרי כן תמצא באילן ענפים שקנה שלהם אדום וענפים שקנה שלהם ירוק, ואפילו בענף אחד תמצא קצתו אדום וקצתו ירוק.

ובשו"ע [סימן תרמ"ז סעיף א'] כתב: ערבי נחל האמור בתורה, הוא מין ידוע הנקרא כן; עלה שלו משוך כנחל, ופיו חלק, וקנה שלו אדום [ואפי' בעודו ירוק, כשר] [ב"י]; ורוב מין זה גדל על הנחלים, לכך נקראו ערבי נחל, ואפילו היה גדל במדבר או בהרים, כשר; ויש מין אחד דומה לערבה, אלא שעלה שלו עגול ופיו דומה למסר [פירוש מגרה סיג"ה בלע"ז] וקנה שלו אינו אדום, וזהו הנקרא: צפצפה, והיא פסולה; ויש מין ערבה שאין פי העלה שלה חלק ואינו כמסר, אלא יש בו תלמים קטנים עד מאד כמו פי מגל קטן, וזה כשר [הוא הנקרא בגמ' 'חילפי גילי'].

כתב הט"ז [ס"ק ב'] שהרא"ש כתב שרבותיו לא נזהרו ליקח ערבות דוקא מן הנחל אף שיש מחמירים בזה כנ"ל, ועל זה כתב שערבי נחל היינו 'רוב מין זה גדל כנחל', וכמו שהעתיק בשו"ע. אך לא די בתירוץ זה, שהרי עכ"פ היה להם לצאת ידי רוב הפוסקים ולא לסמוך על פירוש זה. ונראה לי, שהוא כענין שמצינו [ברכות מ' ב'] לענין ברכת המוציא שאע"פ שאם אמר מוציא הוא עדיף, מ"מ י"ל 'המוציא' ולהראות חידוש, וכמ"ש הרא"ש בפסחים [ז' ב'] לענין ברכת על ביעור חמץ שיש לאדם להראות חידוש בברכותיו, וה"נ טפי ניחא להראות חידוש וליקח אפילו שלא מן הנחל שגם הוא כשר. ובמשנ"ב [ס"ק ג'] כתב, שיש אומרים שיותר טוב לכתחלה ליקח מאותן הגדילים על הנחל, אכן מדברי הט"ז משמע דאין צריך לדקדק בזה.

העתיק המשנ"ב [ס"ק ב' ד' ו'] מה שכתב הב"י, שכל שאינו לבן ממש אדום מקרי, שאע"פ שהוא ירוק מאחר כשהשמש מכה בו הוא נעשה אדום בכלל אדום הוא. ועיין בפמ"ג שכתב דכל ג' סימנים בעינן ואם חסר אחד מהם פסול. ובבכורי יעקב כתב דאין מצוי זה בלא זה. ופסול זה הוא מן התורה, שאינה בכלל ערבה כלל. וכמה פעמים מלקטין ערבות נערים קטנים שאינם יודעים בין ימינם לשמאלם, וצריך הקונה להשגיח ע"ז.

משנה. רבי ישמעאל אומר: שלשה הדסים ושתי ערבות לולב אחד ואתרוג אחד, אפילו שנים קטומים ואחד אינו קטום. רבי טרפון אומר: אפילו שלשתן קטומים. רבי עקיבא אומר: כשם שלולב אחד ואתרוג אחד, כך הדס אחד וערבה אחת ...

כמה הדסים צריך להלכה

בגמ': "אמר רב יהודה אמר שמואל, הלכה כרבי טרפון [להלן דקטום כשר]. ואזדא שמואל לטעמיה, דאמר להו שמואל להנהו דמזבני אסא: אשוו וזבינו, ואי לא - דרישנא לכו כרבי טרפון [דמכשר בקטומין]. - מאי טעמא? אילימא משום דמיקל - ולירוש להו כרבי עקיבא דמיקל טפי [דלא בעי אלא חד]! - תלתא קטומי - שכיחי, חד ולא קטום - לא שכיח".

וביאררו התוס', שמה שמקשה הגמ' 'ולידרוש להו כר'ע' הוא מן הדיוק שסובר הלכה כר' טרפון, שהרי אם היה סובר כר' עקיבא היה דורש להם כדבריו כיון שהוא מיקל יותר, וע"ז דוחה הגמ' דלעולם יש לומר שאינו סובר כר' טרפון, ומה שהפחידם בדבריו כיון שהוא מיקל יותר דתלתא קטומי - שכיחי, חד ולא קטום - לא שכיח.

והקשו התוס' והר"ן, דבפסחים [ל' א'] בדין קדירות בפסח ישברו "דאמר שמואל להנהו דמזבני כנדי [כדים] אשוו זביני אכנדיכי, ואי לא - דרשינא לכו כרבי שמעון" ומקשה שם הגמ' "ולידרוש להו, דהא שמואל כרבי שמעון סבירא ליה", משמע שלא היה דורש דבר שאינו סוברו להלכה. ותירצו, ששם לא היה לו להפחידם בדבר שאינו סובר כיון שיוקר המחיר לא יביא לביטול מצוה, משא"כ כאן שהיה מפחידם כדי שימכרו בזול ותהא המצוה מצויה ולא ימנעו בשביל יוקר.

והביא הר"ן, שהרמב"ן ביאר הסוגיא כאן באופן אחר, כי לעולם מה שפסק שמואל "הלכה כר' טרפון" אין הכוונה לגבי המניין שצריך שלשה, כי גם מה שאמר ר' טרפון 'שלשה קטומין' אין הכוונה דוקא שלשה, אלא משום שאמר ר' ישמעאל שלשה אמר גם הוא שלשה, ולעולם לפי דבריו מספיק אחד קטום, ואף אם נאמר שמצריך שלשה - אין הלכה כמותו כיון שגם ר' ישמעאל [לאחר שחזר בו] וגם ר"ע חולקים עליו, ומקשה הגמ' שאף אם לא רצה להקל להם בשני הדברים ולהכשיר להם הדס אחד וקטום מ"מ היה לו עכ"פ להקל בזה יותר כר"ע דסגי בהדס אחד שאינו קטום ולא כר"ט שצריך שלשה קטומין. וע"ז מתרץ שבוזה היקל להם יותר, דתלתא קטומי - שכיחי, חד ולא קטום - לא שכיח. ולכך אליבא דהלכתא נקטינן כתרומתו, דלמניינא בחד סגי מדברי עקיבא, וקטום נמי שרי מדברי טרפון, אלא דלהדור מצוה בעינן שלשה, ואחד מהן שאינו קטום, אך מעיקר הדין גם אחד וקטום כשר, וכן יעשו במקום שההדסים אינם מצויים.

וכתב הר"ן לדחות דברי הרמב"ן, שאם רבי טרפון שאמר "שלשתן קטומין" היינו לעיכובא [וכהצד השני של הרמב"ן], א"כ אין מקום לקושיא "ולידרוש להו כרבי עקיבא" שהרי רבי טרפון אף שהוא יחיד לגבי רבי ישמעאל ורבי עקיבא, מ"מ הרי מצינו ששמואל פסק לגבי קטום לקולא כרבי טרפון אף שגם בזה הוה ליה יחיד לגביהם, וא"כ כל שכן שיכול לפסוק כמותו גם לחומרא דבעינן שלשה לעיכובא, ואם גם מה שאמר רבי טרפון "שלשה" אינו לעיכובא אלא למצוה, א"כ במה שאמר "ואי לא - דרישנא לכו כרבי טרפון" הוא מיקל יותר, ומה מקשה הגמ' "ולידרוש להו כרבי עקיבא דמיקל טפי". ואמנם הרמב"ן כתב שאין לגרוס "מאי טעמא אילמא משום דמיקל וכו'", "ולידרוש להו כרבי עקיבא", אך בכל הנוסחאות כתוב כהגירסא הראשונה, וזה שלא כדבריו.

והרמב"ם פסק [פ"ז ה"ז] לגבי מנין ההדסים "כמה נוטל מהם ... שלשה בדי הדס", וכדברי רבי ישמעאל במשנה. וכתב הרב

המגיד, שכן דעת כל הגאונים, משום דרבי טרפון נמי כרבי ישמעאל סבירא ליה במניינא, שהרי אמר "שלשתן קטומין" ומבואר שדעתו כרבי ישמעאל [א"ה. וכהצד השני של הרמב"ן הנ"ל, וכדעת הר"ן, שר' טרפון מצריך מעיקר הדין שלשה].

ובטור [סי' תרנ"א] העתיק כדברי הרמב"ם שצריך שלשה הדסים. וכתב הב"י [סי' תרמ"ו] בשם ארחות חיים בשם הריטב"א, הלכתא להכשיר אפילו בחד ולא קטים, אלא דלהידור מצוה בעינן שלשה, ובאתרא דלא שכיחי מוקמינן אדינא ומכשרינן בחד וקטים, וכן הלכה למעשה, מפי מורי, ע"כ [א"ה. זה נוטה לדעת הרמב"ן הנ"ל, אך מלשונו נראה דעיקר ההלכה היא חד ולא קטים. ועי' להלן בדברי הרמב"א].

ובשו"ע [סימן תרנ"א סעיף א'] כתב: מצות ד' מינים שיטול כל אחד לולב אחד וב' ערבות וג' הדסים. וכתב הרמ"א: ובמקום הדחק דליכא הדס כשר, סגי ליה בחד דלא קטום [כמש"כ הב"י בשם ארחות חיים].

וכתב המג"א [ס"ק א'], שהרמב"ן סובר שאפילו בחד וקטים סגי, וכדאי הוא לסמוך עליו בשעת הדחק [ועי' סי' תרמ"ה ס"ו]. וכתב המשנ"ב [ס"ק ר'], דלענין ברכה אף בחד דלא קטום הביא בשערי תשובה בשם תשובת דבר שמואל שמצדד דצריך ליטלו בלא ברכה, אכן מפמ"ג ומישיעות יעקב משמע דיוכל לברך, אבל בחד וקטים בודאי יטלו בלא ברכה, דבוזה גם דעת ישועת יעקב שלא לברך.

עוד כתב המשנ"ב [ס"ק ד' ה'], שאפילו אם שלשת ההדסים קטומים שנקטמו ראשן כשרים [א"ה. כמו שהבאנו להלן שכן עיקר ההלכה], ופחות משלשה לא מהני אפילו לא היה קטומים. ומה שהיקל הרמ"א "במקום הדחק", לכאורה היינו כשאין משיג אצל אחרים, אבל אם משיג אצל אחרים יקח משל אחרים, ובבכורי יעקב מצדד קצת להקל בזה, אך נראה לי שאין להקל בזה כ"א בשאר ימים, ולא ביום ראשון.

בדין הדס קטום

לעיל [ל"ג א'] שנינו בדין הדס "נקטם ראשו פסול", ובריי"ף שם כתב שאין המשנה הזו להלכה, שהרי כאן פסק שמואל הלכה כר' טרפון שמכשיר בהדס קטום. וביאר הר"ן, שהריי"ף הבין שמה שהכשיר כאן ר' טרפון "קטומים" היינו קטימת הראשים, ואף בזה פסק שמואל כמותו.

והביא הר"ן שהקשו על דברי הריי"ף, [א]. מה טעם להכשיר נקטם ראשו של הדס יותר משאר מיניו, [ב]. שאמרו בתורת כהנים [ס"פ אמור] ומובא בירושלמי [פ"ג ה"ד] "שתי דליות² ואחת שאינה קטומה", הרי שקראו לקטומין דליות, ו'דליות' משמע שאינם קטומי הראש, [ג]. שלדברי הריי"ף נדחתה כל הסוגיא לעיל דשקלינן וטרינן ב'נקטם ראשו ועלתה בו תמרה, ולא יתכן שתהא כל אותה סוגיא דחוויה מהלכה. ואין לומר שאף שהלכה כר"ט מ"מ לא דרשינן ליה בפרקא ואין

ב בפשטות 'דליות' היינו ענפים, ועי' להלן.

מפרסמים הדבר, מפני שמצוה בשאינו קטום להדור מצוה, ולכן לא רצה שמואל לדרוש להם כר"ט [ורק הפחיד הסוחרים בכך], ולכן שקלינן וטרינן 'עלתה בו תמרה' כדי שיהא הדור למצוה, זה ודאי לא יתכן, שהרי בגמ' דנו בנקטם ראשו ועלתה בו תמרה אי אומרים בה 'הואיל ונדחה ידחה', וכיצד שייך 'דיחוי' בדבר שהוא כשר מעיקר הדין. [ד]. שאמרו בסוגיין 'חד ולא קטום לא שכיח', ואם כהבנת הרי"ף ש'קטום' היינו היינו קטימת הראש, הרי ודאי מצויים הרבה הדסים שאים ראשם קטום.

והרמב"ן תירץ קושיות אלו אחת לאחת, [א]. הסברא להכשיר בהדס קטום יותר משאר מינין, הוא היינו משום שע"י שהוא עבות בעלין אין הקטימה ניכרת בו כמו שהיא ניכרת בשאר המינין. [ב]. מה שבתו"כ קראו אותם 'דליות', היינו שהענפים שהן קטומי הראש נקראים דליות, שהן זמורות בלשון הפסוק, והם הענפים שדרכן לקטום את ראשן כדי שירבו בהם ענפים, שנקראות 'זמורות' [בלשון חכמים] על שם שזמרין אותן מלשון "לא תזמור", ומלשון 'דליות' אמרו במשנה [פאה פ"ג מ"ג] המדל בגפנים [דהיינו הזומר], [ג]. מה שדנו בגמ' בדין 'עלתה בו תמרה' הוא גם אם קטומין כשרין כרבי טרפון, אלא דבעינן הדור מצוה, ורק מה שנוכר בגמ' סברת רבי ירמיה שהספק הוא 'אי האי הוי דיחוי מעיקרו' הוא דלא כר' טרפון, והוא לבדו סובר שאין הלכה כר"ט. [ד]. מה שאמרו בגמ' 'חד ולא קטום לא שכיח', היינו במקומו של שמואל שהיו מביאין ההדס ממקום רחוק ומתייבש ראשו מתוך שהוא רך ונקטם, ולא היה מצוי אפילו אחד שלא יהא ראשו קטום, וכמו שאמרו לעיל [ל"ב ב'] 'השתא עבות שלשה לא משכחינן', שנראה שלא היה ההדס מצוי להם.

וכתב ע"ז הר"ן, כל זה דוחק. והיותר נכון הוא מה שפירש בעל המאור, שיש לחלק בין לשון 'נקטם' [ששינוי שפסול] לבין לשון 'קטומין' [שהכשר ר' טרפון, ופסק שמואל כמותו], ד'קטומין' דר"ט היינו שדרך ענפי ההדס שיוצאין מצדיהן פארות, והן מפסיקין בקני ההדס שע"י זה אין 'תלתא בחד קינא', ולכן צריך לקטום אותם משם, ולאחר שקוטם אותן מהם נקראין הבדים קטומין, ור"ע פוסל בזה כי סובר דהוי הפסק ולא הוי הדר, ורבי טרפון סבר דלא הוי הפסק והדר הוא. ומה ששינוי 'נקטם ראשו' פסול היינו שראש ההדס עצמו נקטם, ובוזה לכו"ע פסול.

וממילא מתורצות כל הקושיות, שבאמת אין סברא להכשיר 'נקטם ראשו' בהדס יותר משאר מינים, והסוגיא בדין עלתה בו תמרה היא כהלכתא, ומה שאמר 'חד ולא קטים לא שכיח' היינו כי באמת רחוק הוא שיהא ענף של הדס שלא יצאו בו פארות, ונקרא 'דליות' על שם שקוצצין אותם, מלשון המדל דגפנים כנ"ל.

וברמב"ם [פ"ח ה"ה] כתב: הדס שנקטם ראשו כשר. וכתב על זה הראב"ד, כבר הופיע רוח הקודש בבית מדרשנו מכמה שנים, והעלינו שהוא פסול כסתם משנתנו [ל"ב ב'] ודברי ר'

טרפון שאמר [בסוגיין] אפילו שלשתן קטומים כשרין, ענין אחר הוא ולא שנקטם ראשו [אלא כסברת הבעל המאור והר"ן הנ"ל], והכל ברור בחבורנו, ומקום הניחו לי מן השמים, ע"כ. וכתב הרב המגיד, עם כל השבח הזה שהוא משבח סברתו, כבר ראה הרמב"ן דבריו והשיב עליהם. אמנם יש קצת אחרונים מחמירים כדברי הראב"ד וכן ראוי להורות.

והרא"ש כתב, שהראב"ד ובעל המאור חלקו בין 'נקטם ראשו' ל'קטום' דהכא, ופירושם רחוק מן הדעת. והביא דברי פירוש ה"ר ישעיה שבהדס לא נוהג הפסול של 'נקטם ראשו' כשאר מינים, משום דענפיו חופין את עציו [וכהרי"ף והרמב"ן].

ובטור [סי' תרמ"ו] פסק, דנקטם ראשו כשר, והביא הדרכי משה שכן הוא במנהגים שלנו [ר"א טירנא].

ובשו"ע [סימן תרמ"ו סעיף י'] כתב: נקטם ראשו, כשר, אפילו לא עלתה בו תמרה [וכשיטת הרי"ף הרא"ש והרמב"ם]; וה"ה ליבש ראשו [ע"י בדברינו לעיל דף ל"ב], ויש פוסלין בנקטם ראשו [דעת הבעל המאור הר"ן והראב"ד]. וכתב הרמ"א: וטוב להחמיר במקום שאפשר באחר [כמש"כ הרב המגיד], ולא מקרי נקטם אלא אם נקטמו העצים [ר"ל, שאם נקטמו העלים העליונים לבד לא מקרי נקטם. משנ"ב. וכמש"כ הר"ן בשם הראב"ד לעיל בדברינו דף כ"ט].

הביאו המג"א [ס"ק ז'] והמשנ"ב [ס"ק כ"ט], מה שביאר הרא"ש, שהדס אינו דומה ללולב וערבה דנקטם ראשו פסול בהן דבהדס ענפיו חופין ראשו [היינו העלין] ואין קטימתו ניכרת בהן. וכתב המשנ"ב [ס"ק כ"ח ל' ל"ב ל"ג], שבעלתה בו תמרה כשר לכו"ע, שהתמרה מכסה על הקטימה ואין הקטימה ניכרת. ויש לעיין לדעה הפוסלת, אם דוקא כשהיו כל שלשה בדין קטומי ראשן, או אפילו אם בד אחד נקטם ראשו ג"כ פסול [ועיין לקמן סימן תרנ"א ס"א בהג"ה]. ולהמכשירים ברור שאפילו היו כל שלשה הבדין נקטמו ראשן. ומה שרגיל שיוצאים בין הקנים ענפים קטנים וצריך לקטום אותם כדי שלא יפסיקו בין הקנים נקטם זה כשר לכו"ע אפילו אם נמצא כן בכל השלשה בדים כיון שאינו בראשו.

... עלתה חזזית על רובו ... פסול ... נטלה פטמתו ... פסול ... נטל עוקצו ... כשר ...

ע"י בכל זה להלן דף ל"ה.

דף ל"ה

עלתה חזזית. אמר רב חסדא: דבר זה רבינו הגדול אמרו, המקום יהיה בעזרו; לא שנו אלא במקום אחד, אבל בשנים ושלשה מקומות - כשר. אמר ליה רבא: אדרבה, בשנים ושלשה מקומות הוה ליה כמנומר, ופסול. אלא אי אתמר אסיפא אתמר: על מיעוטו - כשר. אמר רב חסדא: דבר זה רבינו הגדול אמרו, והמקום יהיה בעזרו. לא שנו אלא במקום אחד, אבל בשנים ושלשה מקומות - הוה ליה כמנומר, ופסול. אמר רבא: ועל חוטמו, ואפילו במשהו נמי פסול.

דין חזוית הפוסלת באתרוג

'חזוית' פרש"י [במשנה לעיל ל"ד ב'], שהיא כמין אבעבועות דקות. וכתב הרא"ש, והוא שיש בהן ממש ומקומם ניכר במשמוש שהוא גבוה משאר האתרוג. ובירושלמי [ה"ו] מסיק עליה, "רבי יצחק בר נחמן בשם שמואל כל הפסולים אינם פוסלין אלא ביום טוב ראשון בלבד, תמן אמרינן רובו מצד אחד, חוטמו כרובו". וביאר הרא"ש, שמה שאמרו רובו מצד אחד היינו כשזה במקום אחד, אבל בשנים ושלשה מקומות אפילו מיעוטו פסול, וכגמ' דידן, ולא כדברי המפרשים דברובו של צד אחד נפסל, שהרי במשנה משמע בסתמא שהכונה לרובו של אתרוג. ונראה שהירושלמי סובר שהחזוית חשוב כחסר, ולכך פוסלו דוקא ביום טוב ראשון, אך באמת זה לא מיסתבר כלל, שאם טעמו משום חסר, מה הנפק"מ בין רובו למיעוטו בחוטמו, אלא ודאי משום הדר הוא ופוסל בכל הימים. או שמא הירושלמי חולק על גמרא דידן, וסובר שאפילו בהדר לא מיפסיל אלא ביום טוב ראשון [א"ה]. וכן היא שיטת הרמב"ם והרמב"ן כמבואר לעיל דף כ"ט באריכות].

והר"ן הביא דברי הירושלמי דאפילו רובו מצד אחד, ע"כ. וכתב הב"י [ס"י תרמ"ח], שנראה שדעתו כדעת המפרשים דברובו של צד אחד מיפסל.

כתב הרב המגיד [פ"ח ה"ז], דחזוית היינו כדמתרגמינן [ויקרא כא כ] "או ילפת" - או חזון, ופסול מפני שאינו הדר, ולפיכך אפילו שאינו מגיע עד הלבן פסול. ובארחות חיים כתב, יש מפרשים ד'חזוית' היינו שנתקשה האתרוג מחמת לקותא. וכתוב עוד שם שלפירוש רש"י דחזוית הוא אבעבועות דקות, אין זה מעין גרב שיש באתרוגים שלנו.

ופירש"י, ד'חוטמו' הוא הוא בעובי גובהו שמשפיע משם ויורד לצד ראשו. וכתב הרא"ש, שמשמע מתוך פירוש רש"י, שאין כל השיפוע עד הפיטמא נקרא חוטם, אלא עובי גובהו שממנו משפיע ויורד [ר"ל, שלדעת רש"י "חוטמו הוא המקום העבה שבאתרוג שמשם משפיע ועולה למעלה, ודוקא במקו זה אך לא למעלה ולמטה ממנו, וכמין חגורה צרה באמצעו]. והר"ן כתב אחר דברי רש"י - "ואחרים אמרו, חוטמו אותו מקום גבוה שתחת הנץ שהוא עשוי כמין נזר". וכיוצא בזה כתב הרב המגיד [שם] בשם הר"י אבן גיא, וכתב שדברים אלו קרובים לדברי הרמב"ם.

אך סיים הרא"ש, שממה שהזכירו הר"ף ורבינו חננאל החוטם אצל הפיטמא, משמע שהשיפוע קרוי חוטם [ר"ל, שהשיפוע עד סוף האתרוג נחשב ל'חוטמו', ופוסל שם], וכן עמא דבר, שמעובי גבהו עד הפיטמא פוסלין חזוית כל דהו, והוא הדין יבשות וכל הפסולים משום הדר.

ודקדק הב"י, שמשמע מדברי הרא"ש דעמא דבר כדברי הר"ף ורבינו חננאל, ולכן מעובי גבהו עד הפיטמא פסולים חזוית כל דהו. והרי אין ללמוד מדבריהם דמיקרי חוטמו אלא השיפוע ולא עובי גבהו [ר"ל, שלדבריהם דוקא ממקום שמתחיל לירד נחשב חוטם ולא במקום העבה ביותר כרש"י]. ויש לומר, דעמא דבר לחוש גם לדברי רש"י ולכך פוסלים גם בעובי גבהו. אי נמי,

הא דקאמר דעמא דבר לפסול מעובי גבהו עד הפיטמא היינו מעובי גבהו ולמעלה - ולא עובי גבהו בכלל, והיינו כפירוש רבינו חננאל והר"ף.

ובשו"ע [סימן תרמ"ח סעיף ט'] כתב: עלתה חזוית [פ"י תרגום או ילפת או חזון] עליו, אם בשנים או בשלשה מקומות, פסול; ואם במקום אחד, אם עלה על רובו, פסול; ואם על חוטמו, אפילו כל שהוא, פסול. וחוטמו היינו ממקום שמתחיל להתקצר ולהתחדד כלפי ראשו [כמש"כ הרא"ש לדעת הר"ף ורבינו חננאל].

כתב הט"ז [ס"ק י"ד], שהכסף משנה הקשה על מה שאמרו "בב' או בג' מקומות", שמעולם הוקשה לי בין בגמרא בין בפוסקים כיון שב' פוסלים ג' מבעיא, ומה צריך לחזור ולומר "או ג'". ולא מצא לשום מחבר בזה דבר, אך נראה לתרץ, שהוא דוגמא למה שאמרו [מכות ה' ב'] "אם מתקיימת העדות בשנים למה פרט הכתוב בשלשה אלא מקיש שלשה לשנים" וכו', וכך גם כאן, דודאי ביש שני חזוית סמוכים זה לזה אלא שיש קצת מראה אתרוג ביניהם כחוט השערה, אין אומרים שיהיה פסול, כי אינו נחשב למנומר בזה אלא דוקא כשיש קצת שיעור ביניהם, והשיעור ביניהם הוא באם יש ג' חזוית כפי השיעור שיש בין השנים החיצונים מזה לזה ששם החזוית האמצעי, וכן הוא באם יש שנים לחוד ויש ביניהם מקום פנוי כשיעור הזה, או מחזי כמנומר. ובביאור הלכה [ד"ה בשנים] כתב, שרבים מאחרונים מיאנו בתירוץ, דמי ידעינן כמה שיעור האבעבועות שנמדוד עי"ז הפסק בין שתי חזוית, ותירצו שבעין זה מקשה הגמ' בשבת [קכ"ז ב'], ותירצו כדאמרי אינשי [עיין בפמ"ג ובגד"י ישע ונה"ש]. ומ"מ עיקר סברתו שכתב דמסתברא שע"י חוט השערה מראה אתרוג שמפסיק בין חזוית לחזוית לא מיחזי כמנומר, נראה דנכון הוא לדינא.

כתב המג"א [ס"ק ט"ז] בשם המבי"ט [ח"ג סי' מ"ט], שפסול חזוית בחוטמו הוא כשנראית לעין כשאוחזו בידו. ובמשנ"ב [ס"ק מ"ו] כתב, שאם אין נראה לעין כל מחמת דקותו וצריך להסתכל, אין זה כל שהוא פסול. ובאר בשער הציון בשם הפרי מגדים, דכיון דבחוטמו הטעם ששם אדם רואה יותר מבשאר מקומות, מה שאין כן כשצריך עיון והסתכלות ומרחוק אינו נראה, אף בחוטמו אינו פוסל.

כתב המשנ"ב [ס"ק ל"ה] שדין עלתה חזוית הוא בין כשעלתה בתלוש ובין במחובר, אלא בעינן שיהיה גבוה משאר האתרוג.

עוד כתב המשנ"ב [ס"ק ל"ט], פירוש "על רובו" היינו רוב כל שטח האתרוג משני הצדדים. והטעם שבחוטמו אפילו כל שהוא פסול, שנראה שם לעינים יותר משאר מקומות שבו שבאותו שפוע אדם נותן עיניו. וכתב בביאור הלכה [ד"ה על] דעל חוטמו דקי"ל דאפילו בכל שהוא שם, בודאי אפילו בצד אחד פסול.

עוד כתב בביאור הלכה [ד"ה ממקום], עיין בב"י דדעת הרמב"ם והר"ף גיאיות דחוטמו היינו למעלה קרוב לשושנתא, אבל בטוש"ע סתמו כדעת הרא"ש דהשפוע קרוי חוטם. ומצדד

ברא"ש דכן הוא ג"כ דעת הר"ח והרי"ף, ולכן כתב הטור ממקום שמתחיל לשפע, וכן ג"כ כונת השו"ע. והנה לכאורה היה נראה לומר שהוא מחצי האתרוג ולמעלה, אבל באמת זה אינו, דא"כ אם החזוית מתפשט על רובו של האתרוג ממילא הוא על חוטמו ג"כ, ובפרט לדעת רש"י שכתב דעובי גבהו של האתרוג הוא נקרא חוטם, א"כ אם החזוית מתפשט על רובו הרי חוטמו בכלל, ובגמרא וכן בפוסקים מוכח דתרי מילי נינהו [וביותר יקשה על המג"א וש"א שכתבו דהא דרובו פסול דוקא אם הוא משני צדדים ולא מצד אחד ולמה לא נפסל בכ"ג מטעם דהוא על חוטמו], וע"כ אנו צריכין לומר דלכו"ע מתחיל החוטם באתרוג אחר שיעור רובו של האתרוג ולא קודם. ועיין בשע"ת דמצריך לחוש גם לדעת רש"י באם מתרמי החזוית במקום גבהו לבד, ודוחק את עצמו דגם כונת השו"ע הוא כן, ולענ"ד לשון השו"ע לא משמע כן, וכן בלבוש מוכח בהדיא דכונת השו"ע הוא על השפוע לבד ולא על מקום גובהו [שהעתיק טעמו דרש"י והשמיט תיבת עובי גבהו], ועכ"פ במקום הדחק בודאי יש להקל גם ביום ראשון ולברך עליו.

אופן הפסול של 'מנומר' ע"י חזוית

כתב הרא"ש בשם הראב"ד, ש'מנומר' היינו שנתפזר הנימור ברובו של אתרוג אף על פי שהחברורות עצמן מיעוט הן, אבל במיעוטו כגון שאינו אלא בצד אחד של האתרוג כשר, ולפי זה מה ששנינו [ל"א א'] מנומר פסול היינו שפשט הנימור ברוב האתרוג, ושיעור טוב הוא דלא מסתברא למימר שאם היו באתרוג כמין שני טיפין ושלשה של נימור כל דהו זה בצד זה שיפסל בכך. וכתב ע"ז הרא"ש, שאין הלשון מורה על פירוש, דמשמע בשנים או בשלשה מקומות דומיא במקום אחד, מה מקום אחד במיעוטו אף בשנים או בשלשה מקומות במיעוטו, אם לא שנאמר דבהכי דמי ליה שהחברורות בשלשה מקומות הן מיעוט האתרוג כמו במקום אחד, אבל פיזור הנימור הוא ברוב האתרוג. ובטור הביא שהרי"צ גיאת סובר כהרא"ש שאפילו אם השנים או השלשה מקומות במיעוטו של צד אחד פסול. וכתב הריב"ש בתשובה, אנו סומכים על דברי הראב"ד דדוקא שנתפזר הנימור ברובו אף על פי שבשטח החברורות הוא מיעוט, אבל במיעוטו שכולם מצד אחד של האתרוג כשר, ולזה הסכים הרא"ש.

ובשו"ע [סימן תרמ"ח סעיף י'] כתב: יש אומרים דהא דבב' ובג' מקומות פסול, היינו דוקא כשנתפשט הנימור ברובו אף על פי שבשטח החברורות הוא מיעוט [ר"ל שמקום החברורות עצמם היא המיעוט. ט"ז ומשנ"ב]; אבל במיעוטו, כגון שכולם מצד אחד של אתרוג, כשר [דעת הראב"ד]. ויש פוסלים אפי' במיעוטו של צד אחד [דעת הרי"צ גיאות].

כתב המג"א [ס"ק י"ג ובמשנ"ב ס"ק מ"א], שמשמע ממה שכתב השו"ע "שכלם מצד א'", שאם נתפשט מהם לצד השני מקרי רובו, כיון שהוא ברוב היקפו, אעפ"י שאינו רובו של כל האתרוג.

כתב המשנ"ב [ס"ק מ"ב], שהלבוש וא"ר פסקו כדעה הראשונה, וכן משמע גם בפמ"ג שאין פסול עד שיתפשט ברובו. מיהו אם נתפשט גם לצד השני של האתרוג, כבר נתבאר שנחשב בזה רובו בזה לכו"ע.

כתב בביאור הלכה [ד"ה שכולם], שבבית מאיר מצדד שאפילו היה יותר משלשה חזוית כשר אם הם מצד אחד, כיון שעכ"פ הם מיעוטו של כל האתרוג, אך לפי מה שמסיים לבסוף אין הדבר ברור בידו כ"כ ע"ש. ומיום ראשון ואילך בודאי יש להקל בזה.

דין מראה שחור, לבן, או אדום באתרוג

כתב הרא"ש, שמראה שחור או לבן דינו כחזוית, שבחוטמו פוסל בכל שהוא, ובשאר האתרוג פוסל ברובו, ואם הוא בב' מקומות פוסל אף במיעוטו.

ובשו"ע [סימן תרמ"ח סעיף ט"ז] כתב: אם הוא שחור או לבן במקום אחד, פוסל ברובו; בשנים או בשלשה מקומות, דינו כחזוית ליפסל אפילו במיעוטו.

וכתב בביאור הלכה [ד"ה אם], עיין בחיי אדם שכתב, דאדום הוא ממראה אתרוג. ודעת הפמ"ג דאדום באדמימות הוא מראה פסולה, אבל כאהינא סומקא י"ל שמראה כשרה היא.

בחזוית על מחצית מהאתרוג

כתב הטור, אם הוא מחצה על מחצה במקום אחד, כתב אחי ה"ר יחיאל ז"ל כיון שהוא בידי אדם אפשר לצמצם וכשר כמו פרוץ כעומד [א"ה. ע"י עירובין ט"ו]. אבל הראב"ד כתב, כל הפסולים שפוסלין ברובן מחצה על מחצה נמי פסול שאי אפשר לצמצם, דבעינן רוב הנראה לעינים.

ובשו"ע [סימן תרמ"ח סעיף י"א] כתב: אם הוא מחצה על מחצה במקום אחד, יש מכשירין ויש פוסלים.

בט"ז [ס"ק ט"ז] כתב עוד סברא לפוסלו, דקשיין הדיוקים אהדדי, ששנינו "עלתה חזוית על רובו פסול, על מיעוטו כשר" שמהרישא משמע שבמחצה כשר, ובסיפא משמע פסול, ועל כרחך אזלינן לחומרא. וכעין זה מצינו ברא"ש בחולין [בהמה המקשה סי' ד'].

הקשה המג"א [ס"ק ט"ו] למה בסעיף י' הכשיר המחבר בפשיטות כשהחזוית עומדת במקום אחד, הרי הוי מחמצה על מחצה. ותירץ, דשם מיירי שאינו מחצה של כל האתרוג רק של היקפו [כמו שכתב למעלה כנ"ל], ולכן כשר. ובביאור הלכה [ד"ה אם] כתב, שבספר בגדי ישע תירץ בפשיטות דשם מיירי שעומדים במיעוטו ואינו מחזיק מחצה וכאן מיירי שמחזיק מחצה מכון מכח דאפשר לצמצם, ע"ש.

פירש המשנ"ב [ס"ק מ"ג], דלא מיירי שהיה חצי האתרוג של צד א' מראשו עד זנבו דהא בראשו לבד פוסל חזוית במעוטו וכנ"ל בס"ט אלא מיירי דהמחצה היא כלפי העוקץ בכל היקף האתרוג:

עוד כתב [ס"ק מ"ד], דלדינא יש להחמיר כדעה בתרייתא מדנקט אותה המחבר לבסוף. ועיין בפמ"ג שכתב דלא סגי אם ימצא רוב בהכשר ע"י מדידה, אלא צריך שיראה לעינים בלא מדידה, ובבכורי יעקב חולק ע"ז ע"ש.

בדין מראה הנקרא בלעט"ל באתרוג

כתב הב"י בשם תרומת הדשן, שאין מקום להכשיר אותם חזזים שבאים מן העלים באילן [בלא"ט מא"ל] משום דשכיחים ורגילים לבוא באתרוגים, שהרי משום הדר פסלינן חזזית באתרוג כמבואר ברא"ש [הובא למעלה]. וכמו כן אין לומר שמשום דמתחלת ברייתו כך היה, שהרי אינו מהודר מעיקרו ג"כ אינו הדר. אמנם העולם נוהגים בפשיטות להכשיר אותו, ואפילו שהם מורגשים במשמוש היד, ואפשר שסומכים על מה שהביא הרא"ש דחזזית הפסולה היינו חברבורות שמורגשים במשמוש היד, וכתב אחר כך בשם הראב"ד, דחזזית ממראה האתרוג כשר, וכתמים אלו [בלא"ט מא"ל] שהם שכיחים ורגילים נחשבים מראה האתרוג, ולא נקרא שאינו הדר משום כך. וכתב בדרכי משה, שבמהרי"ל משמע שאין להכשירן אם ניכרים במשמוש היד.

ובשו"ע [סימן תרמ"ח סעיף י"ג] כתב: חזזית הוא כמו אבעבועות, ויש בו ממש שמקומו ניכר במישוש שהוא גבוה מאתרוג [כמש"כ הרא"ש, הובא למעלה]. וכתב הרמ"א: ולכן יש להכשיר אותו חזזית שקורין בל"א מו"ל, לפי שאינן גבוהים משאר האתרוג [דרכי משה בשם מהרי"ל]; ויש מי שכתב דיש להכשירם מטעם דנחשבים מראה אתרוג, מאחר דרגילים להיות הרבה כך [סברת התרומת הדשן בסופו].

וביאר המג"א [ס"ק כ'], שלסברא זו של הרמ"א "דנחשבים מראה אתרוג", א"כ אפילו גבוהים משאר אתרוג כשר [כמבואר בתרומת הדשן]. וכתב המשנ"ב [ס"ק ג'], שאין נ"מ בין אם החזזית הוא בחוטמו או בשאר מקומות. והאחרונים הסכימו, שאין להקל בגבוהים משאר אתרוג כ"א בשעת הדחק. וכתב בביאור הלכה [ד"ה דנחשבים], שלסברא זו שנחשב מראה אתרוג, כתב בביאור הגר"א, דהיינו אף על פי שאין מראה זה שוה לשאר מקומות האתרוג מ"מ הואיל והוא נחשב למראה האתרוג כשר.

בשער הציון [ס"ק נ"ו] כתב, שמשמע מהדגול מרבבה שלפי הטעם הראשון שכתב הרמ"א שבלעט"ל אינו נחשב מראה אתרוג, א"כ הוא פוסל בחוטמו משום שינוי מראה, וצריך עיון, דלדבריו גם בשאר מקומות האתרוג יפסל ברובו, וכדלקמן בסעיף ט"ז, ומאי אהני לך במה שאינו גבוה משאר אתרוג, ועל כן אנו צריכין לדברי הפרי מגדים שכתב דאף שחזזית הוא מראה פסולה, מכל מקום ברואה מראה פסולה על האבעבוע אין פוסל, שדרכה בכך [ורק כשגבוה מאתרוג ששם חזזית עליה אז פוסל], ואם כן כשאין שם חזזית עליה משום שאינה גבוה מאתרוג, אפילו על חוטמו נמי כשר.

בדין אבעבועות

כתב המשנ"ב [ס"ק מ"ט], שיש אומרים דוקא שתי אבעבועות נחשב לחזזית [ר"ל לחזזית אחת], דבלא"ה אינו בכלל חזזית. אבל רבים מהאחרונים חולקין ע"ז, ודעתם דאף אבעבוע אחת כל שנראה לכל אדם לעין בלא הסתכלות מקרי חזזית. כתבו הפוסקים, דדוקא כשנולד החזזית מעצמות האתרוג, אבל מה שנעשה מקומו עקום ואדום מחמת שעוקצים אותה קוצים כשר. ועיין בשע"ת ובבה"ל.

ובביאור הלכה [ד"ה אבעבועות] הביא מהא"ר שהביא מאגודה, דבמקום ששוכב על קוצים גדל בו חזזית, ונדחק ליישב בשע"ת דשם הוא גבוה משאר אתרוג, ולשון המב"ט דחוק לפי, ובבכורי יעקב יישב בפשיטות כיון שחזזית הוא מה שנולד ע"י עיפוש הפרי הן בתלוש הן במחובר כמו שכתב התו"ט פ"ג דסוכה, א"כ דרך הוא דבמקום ששוכב על הקוצים מדלא שולט שום אור שמתעפש שם ונולד שם חזזית, ומזה מיירי האגודה, אבל מה שנעשה עקום ואדום ע"י עיקוץ וקוצים אין בזה עיפוש וריקבון, ולכן אין זה חזזית וכשר עכ"ד.

נטלה פטמתו. תנא רבי יצחק בן אלעזר: נטלה בוכנתו.

בדין ניטל הפיטם

מבואר במשנה [ל"ד ב'], שנטילת 'פיטמתו' פוסלת את האתרוג, ואילו נטילת 'עוקצו' אינה פוסלתו.

ופירש"י בשם רבינו יעקב בר יקר, ד'פיטמתו' היינו ראש האתרוג [וכמו ששינוי עוקצין פ"ב מ"ג "הפטמה של רמון"], ו'עוקצו' היינו זנבו של האתרוג [וכמו ששינוי בסנהדרין מ' א' "בעוקצי תאנים"]. וכתב הרא"ש, שלפי פירוש זה אין פסול בעוקץ כלל, ואפילו נתלש העוקץ ונשאר במקומו כמו גומא, לפי שלא נחסר מגוף האתרוג כלום, וכדין נקלף שאינו נחשב ל'חסר' כי אין הקליפה מכלל האתרוג [א"ה. עי' בדברינו להלן בזה].

ובגמ' [ל"ה ב'] שנינו: "נטלה פטמתו. תנא רבי יצחק בן אלעזר: נטלה בוכנתו". ופירש"י, שרבי יצחק בן אלעזר בא לפרש ש'פיטמתו' היינו 'בוכנתו', דהיינו ראשו של האתרוג כנ"ל. ונקרא כן כיון שהוא חד כ'בוכנא' [היינו מכתש].

והביא שם רש"י, שרבינו יצחק הלוי פירש, דלעולם גם 'פטמתו' וגם 'עוקצו' שניהם מתיחסים לעוקץ שבזנב האתרוג [המחובר לעץ], אלא ש'נטלה פטמתו' היינו שנתלש כל העוקץ ונשארה גומא, וממילא הו"ל חסר ופסול, ואילו 'ניטל עוקצו' היינו שניטל רק החלק שחוץ לגומא ולכך לא הוי חסר וכשר, ע"כ. והקשה רש"י על פירוש זה, שלא מצינו שהפטמה והעוקץ הם במקום אחד. וכתב הרא"ש, שלדעת רבינו יצחק דוקא ניטל העץ שבזנב האתרוג פוסל, דדוקא הוא נחשב לחלק מן האתרוג, משא"כ העץ שבראש האתרוג [וליהפך משיטת רש"י].

ג עפ"י גירסת מחנה אפרים ומשמעות התוס'.

והתוס' כתבו בשם רבינו תם, שמצינו בסוגיא בנדה [מ"ז א'] גבי דדי אשה שיש בהם פטמה ועוקץ, וא"כ מצינו שהפטמה והעוקץ הם במקום אחד, ומוכח שם שהעוקץ הוא חודו של דד שמשם מוצץ התינוק, והפטמה הוא הבשר שמתחת לעוקץ שמשחיר סביב, וכן גם כאן הפטמה והעוקץ הם במקום אחד – **בראשו של אתרוג**, וכן מצינו כאן [לגבי חזוית] ושם של דדי אשה הלשון 'חוטמו', ורש"י שם פירש שלא נתפרש היכן החוטם של דדי אשה, וכאן פירש שהוא הנראה בעובי גובהו שמשפע ויורד לצד ראשו. ובירושלמי [פ"ג ה"ד] אמרו, ש"נטלה פטמתו" היינו שושנתו, ומשמע גם כן שהוא בראשו של אתרוג.

והביאו התוס' דברי הערוך בשם ר"ח, שמשמע מדבריו תנא רבי יצחק בן אלעזר "נטלה בוכנתו", אינו לפרש מה ששינוי "נטלה פטמתו", אלא דבר בפני עצמו הוא, ולעולם נטלה פטמתו ועוקצו הכל הוא על ראש האתרוג [כפירוש רבינו תם], ו"בוכנתו" הוא זנב האתרוג, ובא רבי יצחק בן אלעזר להוסיף על המשנה ולומר שגם זה פוסל.

וכן נראה ברי"ף כדברי הערוך הנ"ל, וכן פסק הרמב"ם [פ"ח ה"ז].

וכתב הרא"ש, שכן נוהגים אנו לפסול בשניהם כשהיה פטמא בראש האתרוג וניטלה, אבל יש אתרוג שלא היתה בו פטמא מעולם ואינו נפסל בכך, וכן אם ניטל העוקץ ולא נשאר ממנו כלל באתרוג פסול, אבל אם נשאר בו כל דהו כשר.

וכן הטור [ס"י תרמ"ח] העתיק להחמיר בשניהם, אך כתב שאם לא היתה לו פטמא מתחלת ברייתו כשר. והביא הב"י שכן כתוב בארחות חיים. וכתב עוד בשם מורינו ה"ר שם טוב, הלכה למעשה שאם ודאי היתה לו פטמא וניטלה ראוי לחוש, ונוטלין אותו ביום ראשון בלא ברכה, ובשאר ימים מברכין עליו, ואם לא היתה לו פטמא כשלקטו אותו מן האילן כשר אפילו ביום ראשון ומברכין עליו, מכיון שיש אתרוגים שלא היו להם אותן פטמות מתחלת ברייתן.

והר"ן האריך להביא את השיטות הנ"ל, והביא שיש שפירשו ד'ניטלה בוכנתו' היינו הדד שהפטמא בראשו, ורבי יצחק בן אלעזר בא לפרש שמה ששינוי 'ניטלה פטמתו' אינו אמור על הפטמא בלבד [ר"ל, הכדור העגול שבראש הפיסם], שאינו נפסל בכך אלא כשניטל הדד [ר"ל גם העץ שתחתיו]. ומסיק הר"ן, שיש להחמיר ולפסול כל שנטלו אחת משתי הבוכנות [וכדברי הר"ח הרי"ף והרמב"ם], אבל אם ניטלה השושנה בלבד [ר"ל, הכדור העגול הנ"ל] כשר, ולא כדמשמע מדברי הרי"ף שאף אם ניטלה רק השושנה פסול.

וכן כתב הרב המגיד, שנראה מדברי הרמב"ם שאינו נפסל בנטילת השושנה בלבד, אלא בנטילת הדד והוא העץ שהשושנה בו, וכן עיקר, וכן ראוי להורות, ע"כ. וכן העתיק הטור שפסול זה הוא דוקא כשניטל העוקץ ולא נשאר ממנו

כלל באתרוג, אבל נשאר ממנו כל שהוא כשר. ובב"י כתב, שאף דעת הרי"ף כמו הרמב"ם שאינו פוסל בניטלה השושנה בלבד אלא בניטל הדד, ודלא כהר"ן הנ"ל בדעתו, שהרי כתב "פירוש פיטמתו - דד של אתרוג והוא חוטמו", והרי ודאי אין השושנה נקראת דד ולא חוטם, ומה שכתב הרי"ף שם "כדתנן פיטמא של רימון והיא שושנתו", היינו להכריע שהפיטמא הוא מה שבראש האתרוג ולא מה שבזנבו.

ובדברי הר"ן הנ"ל נראה, שאף הר"ח אינו פוסל בנטילת הפיטמא שבראשו של אתרוג, אלא אם כן ניטל כל הדד שהוא כבוכנא באסיאת, משום שסובר דרבי יצחק בן אלעזר אתא לפרושי מהו פיטמתו. וכתב ע"ז הב"י, לי נראה שלפירוש רבינו חננאל אפילו לא נעקרה כל הבוכנא פסול, ותדע מדמפליג הרא"ש בעוקץ בין נשאר ממנו באתרוג בין לא נשאר, ובפיטמא לא מפליג, משמע דכל שניטלה קצת הפיטמא אף על פי שנשאר הגומא מלאה פסולה.

עוד כתב הב"י בשם ארחות חיים בשם הריטב"א, כל שניטלה השושנה שלמעלה אפילו עם הדד שבסופה ולא חסר באתרוג כלום כשר, ואין לנו פסול אלא כשניטל העוקץ ופיטמתו, ורוב האתרוגים יש שאין להם אותה שושנה ודד שלה והאתרוג הדר זולתו, וזו היא שיטת הרמב"ן וה"ר יונה. ואף על פי כן, כיון שלא נתברר בתלמוד יפה, יש לנו לחוש ולומר דרבי יצחק בא לפרש דניטלה פטמתו אינה השושנה אלא בוכנתו של אתרוג, בין אותה בוכנא שבראשו תחת השושנה בין הבוכנא שבסוף העוקץ, ועל שניהם שינוי ניטלה פטמתו פסול, אבל אם ניטלה השושנה לבד או העוקץ לבד או שניהם ושתי הבוכנות [ר"ל העץ המחובר לבשר האתרוג] קיימות כשר. וכן ראוי להורות ולעשות מעשה.

בשו"ע [סימן תרמ"ח סעיף ז'] כתב: ניטל דדו, והוא הראש הקטן ששושנתו בו, פסול [כדעת רוב הראשונים, ודלא כרבינו יצחק הלוי המובא ברש"י]. וכתב הרמ"א: ויש מחמירין אם נטלה השושנתא, דהיינו שאנו קורין פיטמא [כמו שכתב הר"ן בדעת הרי"ף, וכמו שביאר הב"י בדעת הרא"ש והר"ח], וטוב להחמיר במקום שאפשר, מיהו לענין דינא אין לפסול אא"כ ניטל הדד, דהיינו העץ שראש הפיטמא עליו [כדעת הרמב"ם והארחות חיים והרב המגיד]; והראש נקרא: שושנתא [הרב המגיד]; וכל זה דוקא שניטלה, אבל אם לא היה לו דד מעולם, כשר [כמו שכתבו הרא"ש והארחות חיים], וכן רוב האתרוגים שמביאים במדינות אלו.

בט"ז [ס"ק י"א י"ב] האריך לדחות מה שכתב הב"י שמשמע בדעת הרא"ש שאף אם ניטל מעט מהפיטם פסול, שהרי כתב הרא"ש "וכן אם ניטל העוקץ ולא נשאר ממנו כלל באתרוג פסול, אבל אם נשאר בו כל דהו כשר", משמע דניטלת העוקץ שוה לנטילת הפיטם, וכל שנשאר מעט מהדד כשר לדעת הרא"ש, וכדעת הרמב"ם ודעימיה. ולכן כתב הט"ז לדחות מה שכתב הרמ"א ד"יש מחמירין שאם ניטלה השושנתא", שאין שום דיעה מפורש בזה, שהרי הרא"ש מכישר כנ"ל, וכן הב"י כתב בדעת הרי"ף שמכשיר, וכן הרמב"ם מכשיר, וכן יש

לפרש לשון הטור שאף שכתב "ניטלה פטמתו - והוא הפרח שבראשו", היינו שהדד עצמה קרויה ע"ש הפרח שבראש הדד, וכן משמע מלשוננו ברמזים שכתב "ניטל פטמתו פסול והוא הפרח שבראשו שבולט מראשו של אתרוג" ואם כונתו לפרח עצמו שהיא השושנה לא היה לו לומר שבולט מראשו של אתרוג, אלא שבולט מראש הדד, אלא ודאי כונתו לדד עצמו.

וסיים הט"ז, נראה לעניות דעתי, שאם יש אתרוג לפנינו מהודר בשאר המעלות רק שאין לו השושנה או שניטל קצת מהדד שלמעלה, ואתרוג אחר שאינו מהודר בשאר המעלות רק שיש לו שושנה, אין להשגיח בהך שושנה, וכ"ש במקום שיש ספק אם היה לו כלל שושנה, כיון שכתבו הר"ן והמגיד והב"י בשם ארחות חיים שכן ראוי להורות הלכה למעשה, ודאי ראויים הם לסמוך עליהם הלכה למעשה.

ובמג"א [ס"ק ט'] כתב, שהלבוש כתב להחמיר אפילו ניטל מקצתו, וכמש"כ הב"י בדעת הרא"ש, ונראה לי דעכ"פ בעינן שינטל עד האתרוג, כיון שהטעם משום חסר [כמש"כ ס' תרמ"ט סעיף ה', הובא בדברינו להלן], א"כ בניטל כל שהוא לא מיקרי חסר, דאין זה חסרון הניכר, ולכן כתבו כל הפוסקים לשון 'ניטל'. ועיין בשל"ה.

עוד כתב המג"א [ס"ק י'] בשם המבי"ט [ח"ג ס' מ"ט], שיש סימן אם לא היה לו דד, שיש במקום הפיטמא כמו גומא מתחלת ברייתו [ועיין רדב"ז ס' קי"א וכנסת הגדולה].

ובמשנ"ב [ס"ק ל' ל"א] כתב, שמלשון 'ניטל הדד' משמע דניטל העץ אף מה שתקוע בתוך האתרוג ונעשה שם כמו גומא, ולפיכך פסול, אבל אם ניטל רק מה שלמעלה מן האתרוג אין להחמיר, וכן הסכים הט"ז לדינא. אבל יש מן הפוסקים שמצדדים להחמיר אפילו אם לא ניטל רק למעלה מן האתרוג, וסוברים דזה הוי בכלל חסר, ואם נשאר מן העץ למעלה מן האתרוג כל שהוא דעת המג"א דאין להחמיר בזה. ואם הוא המובחר אין להחמיר בשביל השושנתא. ומ"מ נראה דדוקא אם חסר רק השושנתא, אבל אם חסר גם מקצת מן העץ אף שיש עוד קצת עץ למעלה מן האתרוג, טוב להדר ליקח אחר אם אפשר לו כי יש מחמירין גם בזה. **ובביאור הלכה** [ד"ה מיהו] הביא דעת הב"ח שמחמיר בנטילת השושנתא, ודחה דבריו. גם הביא שם לפי מה שזכינו עתה לאורו של רבינו חננאל שיצא לאור, ששם מבואר להדיא שבנטילת השושנתא [בלא הדד] כשר, ודברי הר"ף לקוחים משם, וכמו שכתב הב"י שדעת הר"ף להכשיר בזה.

עוד כתב המשנ"ב [ס"ק ל"ב] הטעם שכשר כשלא היה לו פיטם מעיקר ברייתו, כיון שכך היא ברייתו וזהו דרך גידולן אין לכנותם בשם חסרים או שאינן הדר וניכרים הם כי יש במקום פטמא כמו גומא מתחלת ברייתו. וכתב בבכורי יעקב, דזה דוקא רק כשיש גומא מעט שאין כאן פסול רק משום חסר, וכיון שמתחלת ברייתו הוא כן ולא נחסר ממנו כלל לא מקרי חסר, אבל לפעמים יש גומא עמוקה שחללה עד חדרי

הזרע וניכר ע"י שיכניס לתוך החלל מחט או שאר דבר דק בזה נראה דפסול גמור הוא שהרי נקב בתולדה פסול כל היכי דניקב פסול כדאיתא ביו"ד סימן מ"ג בפמ"ג וכיון דניקב עד חדרי הזרע פסול ה"ה בניקב בתולדה.

בדין ניטל העוקץ

נתבאר לעיל בהרחבה, שלדעת רש"י בשם רבינו יעקב בר יקר אם ניטל עוקץ שבזנבו של האתרוג, כשר בכל ענין, ואילו לדעת הר"ף הרא"ש והרמב"ם ושאר ראשונים יש להחמיר בזה - אם ניטל גם מה שבתוך האתרוג.

ובשו"ע [ס' תרמ"ח סעיף ח'] כתב: ניטל העץ, שהוא תלוי בו באילן, מעיקר האתרוג, ונשאר מקומו גומא, פסול [כדעת רוב הראשונים]. וכתב הרמ"א: ואם ניטל קצת העץ ונשאר עובי כל שהוא שכל רוחב הגומא מכוסה, כשר [כמבואר בטור הנ"ל].

וביאר הט"ז [ס"ק י"ג] דברי הרמ"א, שאם בגומא שם נשאר קצת מהעץ כמו שהיה בתחלה כשר. וכתב המשנ"ב [ס"ק ל"ד] שתריך שישאר מן עובי העץ בתוך האתרוג שיעור קצר שיוכל עכ"פ למלא כל רוחב הגומא מן עוביו. ואף דלמעלה מן הגומא לא נשאר משהו ג"כ כשר דתו לא מקרי חסר.

עוד כתב המשנ"ב [ס"ק ל"ג], שאם הוא שעת הדחק שאין אחר בעיר העלה בתשובת חכם צבי שיכול לברך עליו אפילו ביום ראשון [כיון שבשעת הדחק איתא בס"ס תרמ"ט שמברכין אפילו על פסולין לגמרי, וכ"ש בזה שהיא תלוי בשיתת הראשונים כמבואר בב"י], וה"ה בניטלה פטמתו ונעשה גומא ואין אחר בעיר, ג"כ יכול לברך עליו אפילו ביום ראשון.

נפל הפיטם או העוקץ - אם פסולו משום "חסר" או משום "הדר"

בדרכי משה [ס' תרמ"ט] הביא בשם מהר"א מפראג, שמשמע ברא"ש, שניטלה פיטמתו או עוקצו פסול כל שבעה. והקשה **הדרכי משה**, שאדרבה משמע בדברי הרא"ש להיפך, ודינו כחסר שכשר לשאר ימים. וכן הוא להדיא ברבינו ירוחם ובר"ן [הנ"ל] שדינן כחסר הכשר בשאר ימים [א"ה. וכן מבואר בב"י המובא למעלה בשם ארחות חיים].

וברמ"א [ס' תרמ"ט סעיף ה'] כתב: ... וחסר כשר בשאר ימים [כמש"כ התוס' והרא"ש ושאר ראשונים]; וניטל פטמתו או עוקצו, דינו כחסר וכשר מיום ראשון ואילך [כמש"כ הד"מ בשם רבינו ירוחם].

וכתב המג"א [ס"ק י"ז], שהרמ"א סתם כאן כדבריו בדרכי משה שניטל פטמתו או עוקצו דינו כחסר שפסול רק ביו"ט ראשון, אך הר"א פראג כתב שפוסל כל שבעה. וכתב בהגהות מיימוני, אף שחסרון אינו פוסל אלא בכאיסר, מ"מ כאן פוסל בפחות מכאן כיון שהוא בראשו. אבל ברב המגיד משמע, שהפסול בנפל הפיטמא הוא משום הדר [שעל ניטל העוקץ מקשה פשיטא דחסר פסול, ע"ש], וכן משמע בס' תרמ"ח ס"ז ובפוסקים, ולכן אין להקל בפטמא אף בשאר ימים.

וכן הביא המשנ"ב [ס"ק ל"ו] שיש להחמיר בזה אף בשאר ימים, אך כתב, שאם אי אפשר למצוא אחר יש לסמוך על המקילין, דבלאו הכי רוב הפוסקים סוברין כהרמב"ם דאף אותן שפסולין משום הדר כשר בשאר יומי [אליה רבה]. ומשמע מדבריו דיכול לברך ג"כ ויש שמפקפקין לענין ברכה אכן אם יצטרף עוד ספק בזה אם נטלה פיטמתו [עיין במשנ"ב המובא בסוף הקטע הקודם], בודאי יוכל לברך בשאר יומי.

דף ל"ו

אמר מר: אתרוג כושי פסול. והתניא: כושי - כשר, דומה לכושי פסול! - אמר אביי: כי תנן נמי מתניתין - דומה לכושי תנן. רבא אמר: לא קשיא, הא - לן והא - להו ...

פירש"י, שהמשנה לבני ארץ ישראל שרחוקים מארץ כוש ואינם רגילים בהם, והברייתא לבני בבל שקרובים לכוש ורגילים בהם, ולכך כושי עצמו היינו טעמא דכשר דאורחיה הוא, ומכל מקום בגדל כאן ודומה לכושי נדמה הוא ופסול, וכן כתב הרא"ש, וכן כתב הטור [סי' תרמ"ח].

אמנם הרי"ף פירש לבני ארץ ישראל כושי פסול, וכל שכן כושי הרבה הדומה לכושי שהוא פסול, ולבני בבל שהאתרוגים כושים הכושי כשר והכושי הרבה שהוא דומה לאדם כושי פסול, וכן כתב הרמב"ם [פ"ח ה"ח], וכתב הרב המגיד שכן עיקר.

ובשו"ע [סימן תרמח סעיף יז] כתב: מקום שהאתרוגים שלהם כעין שחורות מעט, כשרים; ואם היו שחורים ביותר כאדם כושי, הרי זה פסול בכל מקום.

כתב המשנ"ב [ס"ק נ"ז], שבשאר מקומות אפילו בשחור מעט פסול ומשמע אפילו הם סמוכין להן.

כתב בביאור הלכה [ד"ה מקום], שאתרוג שחור מעט שגדל בשאר ארצות שאתרוגיהן אינן שחורות כלל והובא למקום זה לדעת רש"י וסייעתו הוא פסול אף במקום זה שהוא בכלל נדמה והוא מה שאמר בגמרא דומה לכושי פסול אבל לדעת הרי"ף והרמב"ם לא נזכר זה בגמרא:

דף ל"ז

אמר להו רבה להנהו מגדלי הושענא דבי ריש גלותא. כי גדליתו הושענא דבי ריש גלותא - שיירי ביה בית יד, כי היכי דלא תיהוי חציצה.

בתוס' בסוף דבריהם כתב: "דמיירי שעשה מן הסודר כמין בית יד ללולב ואין שייך כאן חציצה שכל הלולב חוץ מידו ואוחזו בבית יד הבולט הנעשה מן הסודר ודמי לאזוב שספקו בחוט ולא חשיב ל" רבה לקיחה תמה ורבא סבר שמה לקיחה", ע"ש.

מבואר בדברי התוס' שחידשו דחציצה לא הוה אלא באופן שהלולב בידו וסודר מפסיק בין ידו ללולב, אבל כאן מיירי שאין הלולב כלל בידו.

אבל לריטב"א ולר"ן דעה אחרת בזה, וזה לשון הריטב"א: וכ"ת כיון דלא הוי לנאותו הויא חציצה כדלעיל, י"ל דאנן לית לן קרא לפסול חציצה בלולב אלא טעמא דלא הוי לקיחה תמה, וכל שהוא לנאותו בטל לגבי לולב כאילו נוטל בו ממש, וכל שהוא טפל בידו בסל בידו כאילו נוגע ידו ממש בלולב וכו', אבל לא משום חציצה ממש אתינן עלה דלא פסלינן חציצה אלא היכי דאיכא קרא כגון טבילה וכו' עכ"ל וכן הוא בר"ן. והיינו דנחלקו תוס' עם הריטב"א והר"ן אי שייך דין חציצה בלולב.

ובשו"ע או"ח [סי' תרנ"א ס"ז] כתב הרמ"א: נהגו להחמיר להסיר התפילין וטבעות מידם, אבל מדינא אין לחוש הואיל ואין כל היד מכוסה בהן. [אגודה פר' מקום שנהגו].

וכתב ע"ז הגר"א בביאוריו וז"ל: היינו לדעת הר"ן דבטל לידו וכנ"ל, אבל לדעת תוס' דמשום חציצה אין חילוק, דהא אמרינן בסוף עירובין ובזבחים דאפי' נימא אחת חוצצת במקום בגדים, וכן ביד אמרו שם דוקא שלא במקום עבודה וכן הני איבעיות שם רוח עפר וכו' עכ"ד.

והיינו, דהרמ"א כתב דמה שנהגו להסיר התפילין וטבעות זה חומרא בעלמא. וע"ז השיג הגר"א שאין זה אלא ע"פ שיטת הריטב"א והר"ן דמשום חציצה אין פוסל בלולב ורק משום דלא הוי לקיחה תמה, אבל תפילין וטבעות כיון שאין חוצצין על כל היד שפיר הוי לקיחה תמה.

אבל לדברי התוס' דפסול חציצה שייך אף בלולב לידידהו אף שאין החציצה על כל היד ג"כ פסול, דחציצה כל שהוא חוצץ, דאמרינן בעירובין ד' ק"ג ע"ב גבי בגדי כהונה דאפי' נימא אחת חוצצת במקום בגדים, ואיתא שם גבי כהן שלקה באצבעו כורך עליה גמי ומקשה שם ותיפוק ל" משום חציצה ומשני שלא בשעת עבודה הרי דבשעת עבודה חוצץ אף שאינו רק על אצבע.

ואיתא עוד בזבחים י"ט ע"א כינה מהו שתחוץ עפר מהו שיחוץ הכניס ידו לתוך חיקו מהו וכו'. הרי דבכל שהוא הוי חציצה, היינו שהגר"א חולק על האגודה, דלפי שיטת התוס' תפילין וטבעות צריך להסיר מן היד כשנוטל את הלולב לצאת בו, ואם לא נטל לא יצא והוא מן הדין ולא רק חומרא בעלמא, ודו"ק היטב.

דף ל"ח

... דלמא הא דאורייתא הא דרבנן ...

וכתב רש"י: וגבי לולב מפסיקין דמדאורייתא היא, אבל תפלה דרבנן.

דף ל"ט

... כל המצות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן ...

בתוס' [ד"ה עובר לעשייתן] כתבו ג' עצות שיכול האדם לעשות כדי שיהא ברכתו על ד' מינים עובר לעשייתן, א. שיברך אחר שנטל הלולב קודם שנטל האתרוג. ב. שיהפוך את האתרוג או מין אחר דאין יוצאין אלא דרך גדילתן. ג. שיכוין שלא רוצה לצאת בו עד אחר ברכה, דאע"ג דמצות אינן צריכות כונה, מ"מ בעל כרחו לא נפיק עיין שם.

והנה בשולחן ערוך [או"ח סי' תרנ"א ס"ה] מביא המחבר את שני העצות הראשונות והשמיט את העצה השלישית שיכוין שלא לצאת עד אחר ברכה.

וכתב הטורי זהב [ס"ק ה] דעל כן השמיט המחבר עצה זו, כי שתי העצות האחרות הם דבר שצריך מעשה, ודבר כזה אין אדם שוכח, משא"כ העצה השלישית היא דבר שצריך לכוין בלבו ואין שום דבר להזכירו שיכוין כן, ועל כן אנו חוששין שישכח לכוין כן, ועל כן המחבר לא הזכירו.

ובספר מטה יהודה כתב דעל כן לא הזכיר המחבר בשו"ע עצה זו משום דלאו כולי עלמא דינא גמירי בהכי שלא לכוין לצאת ידי חובה לפני הברכה, אבל ודאי שמי שדיעותיו מכוונות ומכוין שלא לצאת מועלת עצה זו גם לדעת המחבר.

ועיין בביאור הגר"א והביאו במשנה ברורה [ס"ק כה] דהעצה השלישית הזו היא העצה היותר מובחרת שבכולן עיין שם.

דף מ'

... ורבותינו נמנו באושא ואמרו אתרוג בתר לקיטה בין למעשר בין לשביעית.

בשו"ת אבני נזר [או"ח ח"ב סי' תפ"ה אות ט] כתב דיש לעיין לרבותינו שאמרו שאתרוג אחר לקיטה בין למעשר בין לשביעית, כיון דחל עליהם קדושת שביעית איך יפקע בלקיטה.

ואפשר דרק שלא יצטרך ביעור קאמר, ועיין ראש השנה [טו סוף עמוד א] וצריך עיון.

... יצאו עצים שהנאתן אחר ביעורן ...

הגאון רבי עקיבא איגר זצ"ל בגליון הש"ס [ב"ק ק"א ע"ב] הקשה למה לי קרא לאסור סחורה בפירות שביעית, הא אין ביעורן והנאתן שוה, שההנאה היא עכשיו שמוכר לו, ומקבל עבור זה תמורה, ואילו הביעור הוא רק אחר כך.

ותירץ דמזה מוכח דמה דבעינן שיהי' הנאתן וביעורן שוה, הוא משום שאם הנאתן היא אחר ביעורן הוא כמבער ללא תכלית, וכמפסיד אוכלי שביעית, אבל היכי שהנאתן הוא לפני ביעורן, הרי הוא נהנה עכשיו מהאוכלי שביעית, ואם כן

כתב הרמב"ם בסה"מ [עשין מ' ה'] היא שצונו לעבדו יתעלה, וכבר נכפל ציווי זה פעמים, אמר ועבדתם את ד' אלקיכם, ואמר ואותו תעבדו וכו', ולשון הספרי ולעבדו זו תפלה כו'.

הרמב"ן שם השיג על הרמב"ם, מהא דאמרינן הכא דלולב הוא דאורייתא ותפלה היא דרבנן, וכן אמרו בברכות [כ"א ע"א] שבעל קרי אינו מתפלל אף על פי שקורא קריאת שמע, משום דתפלה אינו אלא דרבנן, וכן אמרו שם ספק התפלל ספק לא התפלל אינו חוזר ומתפלל דתפלה היא דרבנן. ולכן כתב דבע"כ צריך לומר דהך דרשה דספרי אינו אלא אסמכתא, כי עיקר תפלה אינו אלא דרבנן.

בלב שמוח יישב דברי הרמב"ם וז"ל מחמת שמצא בספרי ולעבדו זו תפלה כו' הביא לו ראיה מהתם שהתפלה היא דאורייתא, וכי לא נעלם ממנו ז"ל ג"כ דאפכא משמע דהוא מדרבנן מההיא דברכות וסוכה, אף על פי שלא זכר, עשה שלום ביניהם עם זה החילוק, דהא והא איתנהו, מ"ד דאורייתא היא התפלה עצמה, ומ"ד דרבנן הוא על הזמן ועל מנין התפלות ע"כ. כלומר שמן התורה די בתפלה קצרה פעם א' ביום, ורבנן הם שתקנו שיתפלל ג' פעמים בכל יום ערב ובקר וצהריים, וע"ש שמבאר שאכן אצל בעל קרי אם עדיין לא טבל ופנה היום מתפלל תפלה קצרה לצאת ידי חובת תפלה מה"ת.

במגלת אסתר יישב שיטת הרמב"ם בסגנון אחר, דאמנם התפלה היא מן התורה, אבל מה"ת די בתפלה קצרה שיתפלל בפיו מה שצריך לו, ומדרבנן תקנו נוסח התפלה שבו יתפלל האדם ג"כ בכל יום.

הרמב"ן תמה עוד על הרמב"ם אם תפלה היא מה"ת, מנ"ל שחיובו בכל יום הרי באותו פסוק לא מוזכר זמן שהוא בכל יום ויום. בקרית ספר הל' תפלה תירץ על זה, שבפסוק שהביא הרמב"ם [ועבדתם את ד' אלקיכם] מסיים הפסוק "וברך את לחמך ואת מימך" הוקשו תפלה ומזונות להדדי, מה מזונות בכל יום, שאין יום שאין אדם אוכל את לחמו, אף התפלה בכל יום, שבכל יום ויום יש להתפלל על מזונו, וראה עוד בלב שמוח [שם] שהאריך בזה.

בפרי מגדים בפתיחה להל' תפלה [ריש סי' כ"ט] ובפרי חדש [שם] האריכו לבאר דמתוך דברי הרמב"ם דס"ל דתפלה היא דאורייתא יוצא קולא לגבי נשים, דהנה בברכות [כ"א ע"ב] תנן דנשים חייבות בתפלה, ומקשה הגמ' פשיטא, ומשני סד"א כיון דכתיב ערב בוקר וצהריים וגו' ליהוי כמ"ע שהזמן גרמא, קמ"ל כיון דתפלה רחמי נינהו חייבות. וכתב הב"ח [סי' פ"ט] דהרמב"ם גרס רק קמ"ל, והיינו דכיון דהתפלה היא מה"ת פעם א' ביום ורק מדרבנן זמנו הוא ערב בוקר וצהריים, הוי מ"ע שלא הזמן גרמא. ולפ"ז די להם תפלה פעם א' ביום. אבל להסוברים דתפלה היא דרבנן והם קבעוהו לכתח"י ג"פ ביום, הם גורסים קמ"ל דרחמי נינהו, ולפ"ז חייבות ג"פ בכל יום כמו עיקר התקנה אצל אנשים ע"ש.

אין קפידא רק שלא יהי' הנאתן אחר ביעורן, אבל אם הנאתן לפני ביעורן שפיר דמי, והוי כהנאתן וביעורן שוה, ולכן איצטריך מיעוט מיוחד למעוט סחורה.

... אמר ר"א אין שביעית מתחללת אלא דרך מקח, ור' יוחנן אמר בין דרך מקח בין דרך חילול ...

הגאון ר' אלחנן וסרמן בקובץ שיעורים ח"ב [ס" כ" אות א'] הביא מה שכתב הרשב"א [סוף חולין] בהא דתרנגולת של הקדש שמרדה, דפקעה ממנו קדושת הקדש, משום דקדושת הקדש תלוי בקנין הממון של הקדש, וכיון שמרדה ופקעה לה הקנין ממון של הקדש, ממילא פקעה האיסור גם כן.

ולפי"ז תמה כאן איך יליף כאן שביעית מהקדש שתתחלל דרך מקח, דלמא מקח אינו חילול כלל, ולא מהני בשביעית, והא דמהני בהקדש משום דפקעה עיי"ז הקנין ממון של הקדש, וממילא פקעה הקדשה, וכתרנגולת שמרדה, ובשביעית זה לא שייך.

והביא לתרץ מרבו הג"ר יהושע זעליג בן הרב מקלימאווטש דמזה יש להוכיח, דאי אפשר למכור הקדש רק ע"י דין חילול, ודוקא תרנגולת שמרדה, שפקעה מעצמו דין הממון ממילא פקעה דין ההקדש, משא"כ מכירת הקדש הוא רק ע"י חילול, ושפיר יליף מינה לענין שביעית דפקעה לה קדושתה ע"י מקח. וכתב שגם הגר"ח מברסקא הסכים לתירוץ זה.

חקרו האחרונים הא דמהני חילול בפירות שביעית, בפרי שני, אם זה רק לענין לנהוג בו קדושת שביעית, או אף בפירות שהגיע זמן הביעור, מהני לחללם ומותרים עכשיו וצריך לבער הפרי שלישי.

ובמקדש דוד [ס" נ"ט ס"ק ב'] כתב דלר' אלעזר דמחלל דרך מקח, בודאי לא מהני חילול דרך מקח להסוברים דאחר הביעור אסור בהנא, דאין שויות לדבר האסור בהנאה. אבל חילול י"ל דשייך גם בדבר שאסור בהנאה.

וכתב די"ל דתלוי בהמחלוקת אי בעינן חילול שוה בשוה, וא"כ כיון שאין לו שויות ל"ש בו חילול, או דיכול לחלל גם שוה מנה על שו"פ [עיין בר"ש סירלאו ורבינו חננאל כאן], וא"כ ה"ה דמהני לחלל לאחר הביעור. ומדייק כן מדברי הרמב"ם [פ"ז ה"ח] שכ' כיצד יבער את הדמים לוקח בהן מאכלות ומחלקן לג' לג' סעודות, ומשמע דאותם דמים מתחללים לאחר הביעור ויוצאים לחולין.

אמנם בבית רידב"ז נקט דלא מהני ביעור לחול על השני שיתחייב בשריפה, דעיקר חילול ילפינן בשביעית מהקדש,

ובפסולי המקדשים הטעונים שריפה ל"מ חילול, וא"כ ה"ה בשביעית לאחר הביעור ע"ש עוד.

... מה קודש בין מקח בין דרך חילול ...

הרמב"ם [פ"ו ה"ה] כתב דאסור למכור מעשר בהמה, ויראה לי שהמוכר מעשר לא עשה כלום ולא קנא לוקח ולפיכך אינו לוקח.

והקשו עליו [עיין לחם משנה שם ועוד] דהא רבא בתמורה [ד' ע"ב] ס"ל דכל מילתא דאמר רחמנא לא תעביד אי עביד לא מהני, ואעפ"כ לוקח משום דעבר אמימרא דרחמנא, וא"כ אמאי לא לוקח כאן כשעבר ומכר מעשר בהמה אף שלא קנה לוקח.

ותירץ באבני נזר [י"ד ח"ב ס"י שם אות ב'], דהנה איתא בגמרא כאן דהקדש מתחלל דרך מקח ודרך חילול, ודרך מקח היינו שנותן מעות לגזבר שליח ההקדש וזה מועיל מתורת קנין כסף, ודרך חילול אומר זה מחולל על זה, וזה אינו מתורת קנין כסף דאכתי לא נפיק כסף מרשותו.

ולפי"ז שפיר יש לתרץ, דכאשר מוכר מעשר בהמה דאסור למכרו, א"כ הגזבר אינו שליח למכרו, שאין ההקדש רוצה למכרו, והוי השליח כמוכר דבר שאינו שלו, ואפי' עבר אמימרא דרחמנא נמי לא הוי, דלא חשיב עבר אמימרא דרחמנא רק במקום שעושה קנין טוב רק מצד מצות התורה נתבטל הקנין, אבל כאן לא התחיל מעשה קנין כלל, וע"כ שפיר כתב הרמב"ם שבמוכר מעשר בהמה לא הוי קנין כלל ועל כן אינו לוקח.

ולפי"ז שפיר כתב הרמב"ם דינו רק במוכר ולא במחולל, כי רק במוכר הוי דין זה כיון דהוי בתורת קנין כסף, ובמעשר בהמה לא חל הקנין כלל וכנ"ל.

ומה שכתבו התוס' בתמורה [ו' סוף ע"א] אמאי לא אמרו בגמרא נפקא מינא בין אביי לרבא בפודה בכור ומעשר, זה רק בפודה דהוי חילול וכמו שכתב רש"י כאן בסוגייתנו [ד"ה קודש] דכ' ופדה בערכך ויסף חמישיתו עליו הרי חילול עיין שם, ובחילול אין צריך שימכור לו אחר, וע"כ שפיר בפדיון לרבא ילקה דעבר אמימרא דרחמנא.

ומה שלא כתב הרמב"ם דבפודה לוקח, זה משום דהיות ולא מהני הוי דיבור בעלמא ונחשב לאו שאין בו מעשה ואין לוקין עליו, והתוס' שהקשו, י"ל דהקשו למאן דס"ל לאו שאין בו מעשה לוקין עליו עיין שם.